BOEKBESPREKINGEN

G. Thüsing en C. Waldhoff, *Geheimsache Staat* (K. Dewaele) 1218

M.J. Hopman, *Looking at Law through Children's Eyes*, in *Human Rights Research Series* (M. Dupan) 1219

N. Palazzo, *Legal Recognition of Non-Conjugal Families* (M. Dupan) 1220

D. Deschrijver, *Van liquidatiebonus tot liquidatiereserve in Bibliotheek fiscaal recht* (P. Daem) 1222

B. Verheye, *Onroerende registerpubliciteit* (J. Van de Voorde) 1223

M.E. Storme, B. Tilleman, J. Vananroye, M. Vanmeenen en R. Houben (eds.), *Curatoren en vereffenaars: actuele ontwikkelingen V* (S. Baeyens) 1225

D.J. Gervais (ed.), *The Future of Intellectual Property*, in *ATRIP Intellectual Property series* (E. De Noyette) 1226

O.-A. Rognstad en I.B. Ørstavik (eds.), *Intellectual Property and Sustainable Markets*, in *Elgar Intellectual Property and Global Development series* (E. De Noyette) 1229

T. Kruger en J. Verhellen, *Internationaal privaatrecht: de essentie* (M.-L. Degroote) 1231

L. Ruggeri, A. Limante en N. Pogorelcnik Vogrinc (eds.), *The EU Regulations on Matrimonial Property and Property of Registered Partnerships* (H. Thijs) 1233

J.W. Dellapenna en J. Gupta (eds.), *Water Law*, in *Elgar Encyclopedia of Environmental Law series* (F. Vavourakis) 1234

F. Gelaude, *Getemde rivieren. Hoe het middeleeuwse Gent Schelde en Leie bedwong* (F. Vavourakis) 1238

L.A. DiMatteo, M. Cannarsa en C. Poncibo (eds.), *The Cambridge Handbook of Smart Contracts, Blockchain Technology and Digital Platforms* (A. Appelmans) 1240

R. Houben, N. Goossens en C.-A. Leunen (eds.), *JPB. Liber amicorum Jean-Pierre Blumberg* (L. Van Gucht) 1242

M. Meirlaen, *Ongeschreven rechtsgrenzen. Verbod van rechtsregelontduiking, fraus omnia corrumpit en verbod van (rechts)misbruik* (N. Van Damme) 1243

ADMINISTRATIEF RECHT

G. Thüsing en C. Waldhoff, *Geheimsache Staat* (Tübingen: Mohr Siebeck 2021), xiii + 123p., €49,00.

"*Publicum ius est quod ad statum rei Romanae spectat, privatum quod ad singulorum utilitatem*". Met deze boutade, ontleend aan Ulpianus, schetsen de auteurs van het hier besproken werk meteen hoe ook vandaag nog traditioneel een opdeling wordt gemaakt tussen het publiekrecht en het privaatrecht. Voor de meesten is het echter duidelijk dat deze traditionele *summa divisio* al lang niet meer absoluut is. Enerzijds wordt de overheid steeds vaker op dezelfde wijze behandeld als een private burger – zoals onder meer het leerstuk van de overheidsaansprakelijkheid ons al geruime tijd leert. Anderzijds treden ook private actoren regelmatig op als 'quasi-overheid' – zoals *TPR*-wisselleerstoelhouder Paul Verbruggen recent nog illustreerde met als voorbeeld de toevloed aan private regelgeving. Hoeft het dan te verbazen dat niet alleen in de praktijk, maar ook in de rechtsleer, de aandacht voor deze 'transgressies' op het snijpunt van publiek- en privaatrecht toeneemt? In *Geheimsache Staat* behandelen Gregor Thüsing en Christian Waldhoff een van de meer exotische illustraties van deze bredere trend, met name de wijze waarop private actoren gehouden zijn bij te dragen tot het nationale veiligheidsbeleid via de bescherming van 'gevoelige (staats-) informatie' waarover zij beschikken.

In onze hedendaagse complexe wereld doen overheden bij de uitoefening van hun taken inderdaad steeds vaker een beroep op private actoren, die daardoor ook over informatie van strategisch belang beschikken. De vraag rijst dan ook hoe deze private actoren met deze informatie moeten omgaan, onder welke voorwaarden zij deze informatie kunnen overdragen en in hoeverre publieke openbaarmakings- of geheimhoudingsverplichtingen ook op hen van toepassing zijn. Na een korte inleiding (I), leiden de auteurs ons achtereenvolgens van een algemeen overzicht van de relevante geheimhoudingswetgeving (II) en een algemene omschrijving van het toestemmingsvoorbehoud bij openbaarmaking (III) naar een verduidelijking van begrippen als "openbaarmaking" (IV) en "toestemming tot openbaarmaking" (V) tot zij uiteindelijk enkele specifieke problemen bespreken die rijzen bij de toepassing van algemene voorwaarden (VI) en de rol van de goede trouw (VII) in deze context. Daarbij aarzelen de auteurs niet om duidelijk standpunt in te nemen en concrete, praktijkgerichte vragen te beantwoorden. Dat zij daarmee dit delicate onderwerp überhaupt aansnijden en toegankelijk maken, verdient op zich alle lof.

Een duidelijk minpunt voor de Belgische of Nederlandse lezer betreft echter het gebrek aan rechtsvergelijking. Dit werk is (exclusief) vanuit Duits perspectief geschreven met een Duits lezerspubliek voor ogen, getuige de uitvoerige bespreking van de relevante bepalingen van het *Sicherheitsüberprüfungsgesetz* (SÜG), het Duitse *Geheimschutzhandbuch* (GHB) en het *SÜG-Ausführungsvorschrift* (SÜG-AVV). Dit nadeel wordt weliswaar wat geremedieerd in de hoofdstukken die een meer algemeen privaatrechtelijke insteek hebben en zich dus ook lenen tot analogieredeneringen voor de niet-Duitse jurist. Zo gaan de auteurs uitvoerig in op de rol die algemene voorwaarden in administratieve overeenkomsten kunnen spelen, waarbij zij ook uitstapjes naar het pure privaatrecht – bijvoorbeeld het huurrecht (p. 59-65) – maken. Ook de bespreking van de *Unwirksamkeit* kan zeker nuttig zijn voor de Belgische

rechtsbeoefenaar nu dit begrip ook in het Burgerlijk Wetboek wordt geïntroduceerd. De plicht om (desgevallend) toestemming tot openbaarmaking te verlenen, koppelen de auteurs dan weer aan het algemene concept *Treu und Glauben*, dat zij ook uitvoerig vanuit privaatrechtelijk standpunt toelichten (p. 79). Lovenswaardig is daarbij het feit dat ze steeds de brug maken naar de administratieve overeenkomst en in het bijzonder de relevante, maar complexe veiligheidsregelgeving.

Het is evident dat dit boek slechts een beperkt doelpubliek aanspreekt. Zoals de auteurs zelf aangeven, komen de problemen die zij bespreken in de rechtspraak en rechtsleer nauwelijks aan bod – met reden. *Geheimsache Staat* komt tegemoet aan een duidelijke praktische vraag vanuit de veiligheidsindustrie en de militaire zakenwereld. Ook private actoren in de (al dan niet hoogtechnologische) informaticawereld of onderzoeksinstellingen die samenwerken met publieke (vaak militaire) instellingen zullen bij dit werk baat hebben. De gemiddelde jurist komt met deze materie wellicht echter nooit in contact, zodat we dit moeilijk een aanrader "voor elke bibliotheek" kunnen noemen. Diegenen die zich echter in de relevante sector ophouden *en* daarbij in contact komen met het Duitse recht, vinden in dit werk wellicht het antwoord op hun vragen die elders over het hoofd worden gezien.

Kwinten Dewaele

FAMILIERECHT

M.J. Hopman, *Looking at Law through Children's Eyes*, in *Human Rights Research Series* (Cambridge/Antwerpen/Chicago: Intersentia 2021), xiv + 454p., €90,00.

Het Internationaal Verdrag inzake de Rechten van het Kind (hierna 'IVRK') werd op 20 november 1989 aangenomen door de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties. Op één na hebben alle lidstaten van de Verenigde Naties het IVRK geratificeerd. Dat zou in theorie moeten betekenen dat kinderrechten universeel zijn. Toch worden wereldwijd nog elke dag kinderrechten geschonden.

Looking at Law through Children's Eyes is het 93ste boek in de *Human Rights Research Series*. Het besproken werk is gebaseerd op drie *case studies* aan de hand waarvan de auteur tracht tot een beter begrip te komen van de naleving of de schendingen van kinderrechten door het recht vanuit het perspectief van de kinderen zelf te bekijken. Het onderzoek houdt rekening met verschillende culturele, sociale en politieke contexten.

In het eerste deel van het werk wordt de gehanteerde methodologie haarfijn opgebouwd en uitgelegd. De auteur maakt onder andere duidelijk hoe zij een rechtsregel van een sociale norm onderscheidt en welke vormen recht kan aannemen. Zeer interessant is de methodologie voor de identificatie van de rechtsorden waarbinnen het kind zich bevindt en die een invloed hebben op de naleving van de kinderrechten. Vanuit het perspectief van een kind komt niet enkel de (inter)nationale of stedelijke rechtsorde aan bod, maar ook het huishouden (het gezin) en de school worden meegenomen in het onderzoek. Binnen de geïdentificeerde rechtsorden worden telkens de verschillende vormen van het geldende recht geanalyseerd, van formeel geschreven recht en recht voor de gemeenschap tot verborgen recht.

In het tweede deel van het werk wordt de zorgvuldig uitgewerkte methodologie toegepast op drie *case studies*. In elke *case study* wordt de stand van zaken van het betrokken kinderrecht uitvoerig gekaderd in de specifieke sociaal-juridische context. Vervolgens analyseert de auteur de verschillende rechtsorden en het recht ontdekt tijdens de *case study*. Zeer waardevol voor de dataverzameling is het uitgebreide veldonderzoek waarbij de betrokken kinderen zelf de kans kregen om te participeren in het onderzoek. De auteur besteedt eveneens aandacht aan de (mogelijke) evolutie van de situatie sinds de dataverzameling en houdt het werk daarmee in zo groot mogelijke mate up-to-date.

De eerste *case study* betreft het recht op onderwijs in Nederland. De auteur focust daarbij op drie (kwetsbare) groepen, met name thuiszitters, thuisgeschoolde kinderen en Romakinderen. De tweede *case study* behandelt het recht op onderwijs in de Centraal-Afrikaanse Republiek. Het veldonderzoek verschaft de lezer interessante (en vaak schrijnende) resultaten over de kwaliteit van het onderwijs met betrekking tot corruptie en fysieke straffen in het onderwijs. Het recht op nationaliteit in de Turkse Republiek Noord-Cyprus vormt de derde en laatste *case study*. De auteur koos in deze laatste *case study* voor een focus op het recht op nationaliteit, aangezien de Turkse Republiek Noord-Cyprus tot hiertoe niet wordt erkend als Staat en het IVRK bijgevolg niet kan ondertekenen en ratificeren.

De twee laatste hoofdstukken van het werk vormen enerzijds een reflectie en de conclusie van het onderzoek en anderzijds een bespreking van de impact van het onderzoek. De auteur is er alleszins in geslaagd een schat aan relevante informatie ter beschikking te stellen aan iedere belanghebbende.

Maxime DUPAN

FAMILIERECHT

N. PALAZZO, *Legal Recognition of Non-Conjugal Families* (Oxford: Hart Publishing 2021), 248p., £85,00.

Nieuwe en moderne samenlevingsvormen omvatten meer en meer relaties die buiten het traditionele huwelijkse model vallen. Ondanks een stijgende aandacht voor ongehuwd samenwonende partners, blijft de juridische erkenning van niet-huwelijkse relaties (bv. twee vrienden die samenwonen) gebrekkig. De maatstaf voor de toekenning van allerhande voordelen, rechten en plichten blijft een huwelijksachtige relatie. De auteur van dit werk argumenteert dan ook dat niet-huwelijkse samenlevingsvormen juridische erkenning en rechtsbescherming verdienen.

In het eerste deel van het werk beschrijft de auteur evoluties met betrekking tot de notie 'familie'. Aan de hand van de uitwerking van juridische strategieën met een focus op rechtspraak, tracht de auteur mogelijke argumenten aan te reiken die kunnen leiden tot de juridische erkenning van niet-huwelijkse gezinnen. Dit eerste deel bevat eveneens een waaier aan modellen om deze juridische erkenning vorm te geven. De auteur verwerpt het huwelijk als model en bespreekt vervolgens de mogelijkheden om hetzij rechten en plichten (automatisch) toe te schrijven aan de concrete situatie

van de gezinsleden, hetzij te werken met een vorm van registratie. Daarnaast worden ook een aantal hybride modellen (kort) besproken.

Het tweede deel geeft een juridische analyse weer van de rechtspraak van de Verenigde Staten, Canada, het Europees Hof voor de Rechten van de Mens en het Hof van Justitie van de Europese Unie. Dit deel bevat een grondige analyse van de juridische argumenten die in de rechtspraak worden aangehaald en geschikt lijken om ook niet-huwelijkse gezinsvormen te erkennen. De auteur identificeert per onderzocht land de meest relevante manieren om nieuwe gezinsvormen te erkennen en bespreekt ook telkens de hindernissen en voordelen van de aangehaalde juridische argumenten. Een korte introductie tot het gerechtelijk systeem binnen elk besproken land gaat elke analyse vooraf.

Voor de Verenigde Staten ligt de focus bijvoorbeeld enerzijds op grondwettelijke rechtspraak en anderzijds op familierechtelijke rechtspraak. De auteur geeft telkens aan welke rechtbanken op welke manier (bv. de uitbreiding van bepaalde familiale voordelen naar niet-huwelijkse gezinsvormen) en aan de hand van welke argumenten (bv. gelijkwaardige bescherming) mogelijk geschikt zijn om te leiden tot juridische erkenning van niet-huwelijkse gezinsvormen.

In Canada lijkt het de auteur dan weer eerder aangewezen om naast de grondwettelijke rechtspraak ook mensenrechtelijke rechtspraak te analyseren, aangezien er zowel op het federale niveau als op het niveau van de provincies verschillende mensenrechtelijke instrumenten bestaan.

Ook de rechtspraak van het Europees Hof voor de Rechten van de Mens wordt onder de loep genomen om de mogelijkheid te onderzoeken om via deze rechtspraak juridische erkenning van niet-huwelijkse gezinsvormen te verkrijgen. Deze analyse verwerkt alle relevante rechtspraak.

Tot slot wordt ook gekeken naar rechtspraak van het Hof van Justitie van de Europese Unie. Daar komen drie onderwerpen aan bod: tewerkstelling (Richtlijn betreffende de gelijke behandeling van mannen en vrouwen in arbeid), vrij verkeer van personen en de personeelsreglementen van personeel van de Europese Unie. Niet elk domein blijkt (even) geschikt te zijn om te pogen juridische erkenning te geven aan niet-huwelijkse gezinsvormen. De auteur acht de besproken EU-wetgeving momenteel nog te gecentreerd rond het huwelijkse ideaal.

De auteur reikt met dit werk de nodige handvaten aan om grondiger na te denken over de erkenning van niet-huwelijkse gezinsvormen in het recht. Niet alleen mogelijke vormen van erkenning, maar ook de manieren waarop deze juridische erkenning zou kunnen worden geargumenteerd voor de rechtbank komen aan bod. Daarnaast bevat het boek waardevolle informatie over hoe verschillende jurisdicties niet-huwelijkse gezinsvormen benaderen.

Maxime Dupan

D. Deschrijver, *Van liquidatiebonus tot liquidatiereserve*, in *Bibliotheek fiscaal recht* (Antwerpen: Intersentia 2020), xiv + 270 p., €89,00.

Dit werk bespreekt de fiscale behandeling van de *liquidatiebonus* (het eventuele saldo dat wordt verdeeld nadat het vermogen van een vennootschap is vereffend), de *liquidatiereserve* (een fiscaalrechtelijke rekening in het passief van de vennootschap die wordt gebruikt om minder roerende voorheffing te betalen) en, zij het beperkter, de *wederopbouwreserve* (een slechts deels vergelijkbare passiefrekening om verliezen uit het coronatijdperk later te compenseren).

Het doel dat de auteur vooropstelt is een beknopt en vlot hanteerbaar overzicht te bieden van de rechtsfiguren, ze te verklaren en van duiding te voorzien. Het resultaat zou niet enkel theoretisch relevant moeten zijn, maar bovendien ook praktisch relevant omdat er argumenten uit zouden kunnen worden geput voor concrete feiten of geschillen.

De methode van de auteur is drievoudig. Ten eerste vertrekt hij vanuit een uitgebreide analyse van de wets- en rechtsgeschiedenis. Hij behandelt naast de veelvuldige wetswijzigingen sinds de Eerste Wereldoorlog, ook op gedetailleerde wijze verscheidene oudere en recentere arresten. Hij laat hierbij niet na op de politieke context van wetswijzigingen te wijzen alsmede op het economische probleem van de dubbele belasting. Ten tweede schetst hij het geldende recht, dat hij ondanks de complexiteit duidelijk weergeeft. Ten derde analyseert hij regelmatig met kritische zin de ontwikkelingen die hij beschrijft. Zo bekritiseert hij meermaals uitspraken en argumenten van volksvertegenwoordigers en ministers. Als men een punt van kritiek moest zoeken in het werk, dan zou erop gewezen kunnen worden dat het soms niet de meest welwillende interpretatie geeft aan hun woorden – een socialistisch parlementslid dat pleit tegen een "belastingverlaging op het kapitaal" kan er bijvoorbeeld een ander (niet-technisch) kapitaalbegrip op nahouden dan een fiscaal jurist.

Dit doet echter geenszins afbreuk aan de grondigheid waarmee de auteur te werk is gegaan en de duidelijkheid waarmee hij de problematieken schetst. Aan die laatste categorie blijkt er geen tekort te zijn in het domein van de liquidatiebonus en -reserve. Ze gaan van het praktische (bv. soms zijn liquidatiebonussen geen echte verrijking van de belastingplichtige, met name als hij de aandelen voor een hogere prijs heeft gekocht) over het economische (bv. de economische dubbele belasting) tot het constitutionele (bv. de betwistbare verantwoording voor de beperking van de liquidatiereserve tot kmo's). Deze problematieken bespreekt de auteur duidelijk en met de nodige kritische zin. Ook interessant, zij het vooral als anekdote, zijn de parallellen die de auteur af en toe trekt met het verleden. Zo was er rond het midden van de vorige eeuw al een periode waarin machthebbers negatief dachten over grote vennootschappen en hun fiscaal beleid in die zin vormgaven, volgens de auteur het begin van een lange traditie.

De auteur geeft een summiere, maar genuanceerde aanzet tot enkele pistes *de lege ferenda*. Het valt uiteraard te begrijpen dat een grondige bespreking over wenselijk recht buiten het bestek van een bondig en praktisch relevant werk als dit moet vallen. Die keuze heeft de auteur dan ook gemaakt.

De materie kan echter door de complexe problematieken een vruchtbare bodem zijn

voor verder rechtsgeleerd onderzoek. Na het lezen van dit werk wordt immers duidelijk hoe contingent de huidige regeling precies is, al beschrijft *Van liquidatiebonus tot liquidatiereserve* grondig en kritisch hoe we er toch toe gekomen zijn.

Pieter DAEM

GOEDERENRECHT

B. VERHEYE, *Onroerende registerpubliciteit* (Brugge: die Keure 2021), 648p., €135,00.

De onroerende registerpubliciteit – beter bekend als de hypotheekregisters – is een van de zwaartepunten van het goederenrecht, met belangrijke gevolgen voor kleine en grote vastgoedtransacties. Het kan dus niet verbazen dat er in de voorbije decennia meermaals aandacht aan werd gegeven. In 2006 was er het proefschrift van Jan Byttebier (*Publiciteit en onroerende zakelijke rechten. Rechtsvergelijkend onderzoek en kritische analyse van het Belgisch recht*, Leuven, doctoraal proefschrift KU Leuven, *s.d.* [2006], 406 p.); in 2021 voegde Benjamin Verheye zijn proeve toe.

Het is een mooie, fundamentele studie geworden. In vijf delen (na een inleidend deel) schetst hij de onroerende registerpubliciteit in het vermogensrecht, de historische achtergrond, het positieve recht van de onroerende registerpubliciteit, hoe de stelsels van onroerende registerpubliciteit geëvalueerd kunnen worden aan de hand van diverse beginselen en eindigt hij met een normatieve beoordeling.

Hij doet dit rechtsvergelijkend. Naast het Belgische recht onderzoekt hij Frans, Nederlands en Duits recht. Het zijn klassieke keuzes, die een zeer groot deel van de mogelijke verschijningsvormen van de onroerende registerpubliciteit (zowel praktisch als meer rechtstheoretisch) afdekt. Men kan zich wel vragen stellen bij de keuze om het Torrens-stelsels niet te bestuderen. Het Torrens-stelsel is een stelsel waarin de inschrijving of weglating in het onroerend register het zakelijk recht schept dan wel doet tenietgaan: wie als eigenaar vermeld wordt, is door dat loutere feit ook onomstotelijk de eigenaar. Het is ontstaan in Australië en is vandaaruit vooral verspreid naar koloniale gebieden waar de kolonisator het zich kon veroorloven om van een wit blad te vertrekken. De auteur merkt terecht op dat het gaat om een verdere ontwikkeling van het Duitse stelsel, terwijl het absolute karakter van Torrens-stelsels ondertussen ook wordt afgebouwd, waaruit hij afleidt dat het overbodig zou zijn om ze afzonderlijk te bestuderen. Dit gaat echter slechts op indien blijkt dat het Duitse stelsel reeds te verregaand is. Mocht uit het onderzoek blijken dat het Duitse stelsel het 'beste' stelsel is, zou het denkbaar zijn dat een nog verder doorgedreven stelsel – het Torrens-stelsel – nog beter is. Dat wordt echter *a priori* uitgesloten. Het is geen onberedeneerde keuze, maar het riskeert wel een voorafname op het onderzoek te zijn.

Het rechtshistorische kader was interessant, maar vertoonde enkele punctuele zwakheden. Zo is de oude Germaanse theorie van de *gewere* niet enkel een leveringshandeling (p. 110-111), maar heeft ze ook een link met het bezit. Op p. 138 wordt een druk van de Franse auteur Troplong in Brussel als opmerkelijk voorgesteld, maar Belgische piraatedities van Franse auteurs waren schering en inslag in die tijd (vanwege het feitelijk niet erkennen van het auteursrecht van buitenlanders). Het zou ook beter zijn geweest de gespecialiseerde rechtshistorische literatuur wat prominenter in de voetnoten te verwerken – positiefrechtelijk

gerichte juristen zijn immers gewoonlijk geen historici, ook al is het *bon ton* om positiefrechtelijke analyses te kruiden met een rechtshistorische inleiding.

De behandeling van de onroerende registerpubliciteit in het positieve recht geeft een breed overzicht van hoe de onroerende publiciteit georganiseerd wordt. Zeer interessant hier is dat de auteur een verhelderend onderscheid maakt tussen allerhande gevolgen van de onroerende publiciteit: ze kan informatief zijn, een element zijn in de totstandkoming van zakelijke rechten (constitutief effect), belangrijk zijn voor de tegenstelbaarheid (het meest opvallende gevolg in het Belgische recht) en ook de betrouwbaarheid van gepubliceerde informatie waarborgen. Hierbij moet echter opgemerkt worden dat het een proefschrift is, geen handboek van het positieve recht – ondanks wat de titel zou kunnen suggereren.

Eens het positieve recht – of de positieve rechten – gekend zijn, kan men die evalueren. Hiertoe introduceert hij verschillende beginselen, zoals het *nemo plus*-beginsel, het vertrouwensbeginsel, het toerekenbaarheidsbeginsel, het rechtszekerheidsbeginsel en het economische-efficiëntiebeginsel. In het bijzonder de analyses van het vertrouwensbeginsel en het rechtszekerheidsbeginsel hebben een draagwijdte die de onroerende publiciteit overstijgen en waarvan iedereen nuttig kennis kan nemen. Positief is ook dat bij het economische-efficiëntiebeginsel zeer uitdrukkelijk gewezen wordt op de beperkingen van het onderzoek: enerzijds gebruikt de auteur een juridische methode en schrijft hij een juridisch onderzoek, zodat hij vertrouwt op het rechtseconomische onderzoek, anderzijds stelt hij vast dat empirisch onderzoek veelal ontbreekt. Hoewel theoretisch rechtseconomisch onderzoek zeer waardevolle inzichten kan bieden, is het ontbreken van empirisch onderzoek inderdaad een achilleshiel die tot (meer?) terughoudendheid van de rechtseconomen zou moeten leiden.

De auteur sluit zijn onderzoek af met de normatieve rechtvaardiging van de onroerende publiciteit. Hiertoe zoekt hij eerst naar normatieve criteria, die hij afleidt uit de evaluatieve criteria (maar met de opmerking dat bij de evaluatie deze criteria geen normatieve lading kregen) en uit *property theories*, de rechtstheoretische opvattingen over eigendom die hiervoor verantwoordingen willen geven. Hij stelt een vaak vergeten vraag: is een onroerend publiciteitsstelsel überhaupt verantwoord? Die vraag beantwoordt hij positief, omdat onroerende publiciteit noodzakelijk is als verantwoording voor de *erga omnes*-werking van zakelijke rechten. Voorts pleit hij voor bijvoorbeeld een stelsel waarin opzoekingen zowel op naam van de titularis als op 'naam' van het bezwaarde perceel kunnen gebeuren en voor een omvattend onroerend register. Hij pleit er eveneens voor dat onroerende publiciteit van belang moet zijn voor de tegenstelbaarheid van zakelijke rechten.

Benjamin Verheye is er in elk geval in geslaagd de onroerende registerpubliciteit tot op het bot uit te spitten, rechtstheoretisch gezien. Meerdere aspecten van zijn analyse kunnen door elke jurist nuttig gelezen worden. Voor de praktizijn zal dit werk echter vaak minder relevant zijn, omdat het niet als een handboek is opgevat. Op dit punt kan ook opgemerkt worden dat het werk nog uitgaat van het oude goederenrecht. Hoewel dat een begrijpelijke keuze is (het boek verscheen vóór de inwerkingtreding van het nieuwe goederenrecht), is het ook te betreuren dat nog uitgegaan wordt van een recht dat zeer snel na de publicatie zou verdwijnen. Het nieuwe goederenrecht wordt weliswaar wel in rekening genomen, maar speelt veeleer een bijrol.

Johan Van de Voorde

INSOLVENTIERECHT

M.E. Storme, B. Tilleman, J. Vananroye, M. Vanmeenen en R. Houben (eds.), *Curatoren en vereffenaars: actuele ontwikkelingen V* (Antwerpen: Intersentia 2020), xx + 530p., €184,00.

In het kader van de curatorenopleiding georganiseerd door de rechtsfaculteiten van Antwerpen en Leuven verscheen *Curatoren en vereffenaars: actuele ontwikkelingen V* als het vijfde boek in de gelijknamige reeks. Het boek bevat twaalf bijdragen die een omvattend overzicht bieden van het insolventierecht en zijn verhouding met andere rechtstakken.

In de eerste bijdrage gaan Arie Van Hoe, Stan Brijs en Jim Cardinaels op zoek naar de nieuwe evenwichten die Boek XX WER aan het insolventierecht heeft verschaft. Zowel het reorganisatierecht als het faillissementsrecht komen in deze bijdrage aan bod. In de tweede bijdrage bespreekt en evalueert Joeri Vananroye het personele toepassingsgebied van de insolventieprocedures in Boek XX WER, waarbij aandacht wordt besteed aan de invulling van het nieuwe ondernemingsbegrip in het insolventierecht.

Vervolgens staan de functionarissen van het insolventierecht, zoals de gerechtsmandataris, de voorlopige bewindvoerder en de ondernemingsbemiddelaar, centraal in de bijdrage van Toon Lysens. De protagonist van de faillissementsprocedure, de curator, wordt behandeld door Annemie Moens en Ilse Van De Mierop. In een omvattende bijdrage bespreken zij de rol van de curator in elke fase van de faillissementsprocedure.

Matthias E. Storme geeft de krachtlijnen weer van het systeem van de zakelijke rechten in het algemeen en de zakelijke zekerheidsrechten in het bijzonder bij samenloop. Op deze manier beschrijft hij een stappenplan waarmee de bewindvoerder of rechter rekening moet houden bij de beoordeling van de uitoefening van een zakelijk (zekerheids)recht tegen de boedel.

In de zesde bijdrage bespreken Vincent Sagaert en Ruud Jansen een onderwerp dat ook reeds in eerdere edities van het boek een plaats in de inhoudsopgave wist te bemachtigen. De bijdrage slaagt erin om een duidelijk overzicht te geven van elementen waarmee rekening moet worden gehouden indien vastgoed in de failliete boedel wordt aangetroffen.

In de bijdrage van Bernard Tilleman en Nicolas Van Damme vinden we een heel uitgebreide bespreking van de externe bestuurdersaansprakelijkheid tegenover de fiscus en de RSZ bij faillissement van een onderneming die geen natuurlijke persoon is. Filip De Mey schrijft op zijn beurt vanuit zijn beroep als bedrijfsrevisor over de cijfermatige beoordeling van de financiële toestand van een onderneming. Een onderwerp dat verder van ons vertrouwde juridische bed ligt, maar daarom niet minder boeiend (én relevant).

De arbeidsrechtelijke en sociaalrechtelijke aspecten van insolventieprocedures vormen het onderwerp van de bijdrage van Chris Persyn en Mariël Van Vynckt. Ze besteden onder andere aandacht aan het veelbesproken en praktisch relevante vraagstuk van de overname van werknemers in insolventieprocedures. Zij die op zoek zijn naar de raakvlakken tussen het insolventierecht en het fiscaal recht, zowel op het vlak van de bedrijfsvoorheffing als de btw, vinden hun gading in de bijdrage van Mark Delanote.

De elfde bijdrage is van de hand van Geert Van Calster en biedt een handig overzicht van de Europese Insolventieverordening. Bij wijze van slotakkoord voorziet Robby Houben de lezer van een stappenplan van de vrijwillige ontbinding en vereffening van vennootschappen.

De reeks *Curatoren en Vereffenaars* verdient een plaats in de boekenkast van iedereen die met het insolventierecht in aanraking komt. Dit is niet anders voor het vijfde boek.

Sander Baeyens

INTELLECTUEEL EIGENDOMSRECHT

D.J. Gervais (ed.), *The Future of Intellectual Property*, in *ATRIP Intellectual Property series* (Cheltenham: Edward Elgar Publishing 2021), 384p., £105,00.

Zoals de inleiding van het verzamelwerk *The Future of Intellectual Property* uiteenzet, zijn er al heel wat succesvolle en minder succesvolle pogingen geweest om het intellectuele-eigendomsrecht (in het Engels: *Intellectual Property Law*, afgekort: *IP Law*) te hervormen. Het voorliggende werk gaat in op vier thema's, die elk een ander licht werpen op de verwezenlijkingen en kansen bij een hervorming van zowel de primaire intellectuele rechten (auteursrecht, octrooi, merk en model) als de secundaire intellectuele rechten (zoals de naburige rechten van uitvoerders).

Het eerste van die thema's neemt de fundamentele aspecten van IP onder de loep. *Rethinking Fundamentals* start met een uiteenzetting van Phoebe Li over de problemen die exclusieve intellectuele rechten met zich meebrengen. De auteur doet het voorstel om in het IP-discours de focus te verleggen van rechten naar plichten, waarna een ietwat filosofische zoektocht volgt naar een invulling van het eigendomsrecht die zo'n meer plichtengebaseerde aanpak kan verwezenlijken. Bovendien identificeert de auteur enkele essentiële plichten in het vernieuwde discours. Ze illustreert de plichten telkens aan de hand van reeds doorgevoerde concretiseringen.

De bijdrage van Roberto G. Barbosa gaat in op de problematiek van *legal transplants* die ontstaan onder invloed van verschillende bi- en multilaterale verdragen. Deze verdragen worden ook wel *TRIPS-Plus* genoemd, omdat ze verregaandere bescherming bieden dan de binnen de WHO afgesloten Overeenkomst inzake de handelsgerelateerde aspecten van intellectuele eigendom (*TRIPS*). Landen die geen uitgebreide IP-geschiedenis hebben, worden onder invloed van deze verdragen verplicht om verschillende zeer gelaagde concepten in hun rechtssysteem op te nemen, zonder dat daar een transparant wetgevend proces aan voorafgaat. Barbosa stelt hier het voorbeeld van Mexico voorop, dat onder invloed van een bilateraal verdrag met de Verenigde Staten verschillende wijzigingen doorvoerde in het octrooirecht.

Het volgende hoofdstuk focust op de houders van IP. Meer bepaald gaat het hoofdstuk in op de vraag wie de houders van IP zijn. Janice Denoncourt bepleit overtuigend in haar bijdrage een classificatie van de verschillende ondernemingen die houder zijn van IP, waar ze verschillende transparantieverplichtingen aan koppelt. Voorafgaand aan dit voorstel identificeert ze namelijk een transparantieprobleem: binnen vennootschapsgroepen is het vaak niet duidelijk welke dochtervennootschap de IP houdt, en dus ook

waar er belasting betaald wordt op de inkomsten uit die IP, informatie die belangrijk is voor schuldeisers, consumenten, leveranciers en investeerders.

Emmanuel K. Oke gaat in op de kwalificatie van IP als 'investering' volgens het Verdrag van 18 maart 1965 inzake de beslechting van geschillen met betrekking tot investeringen tussen Staten en onderdanen van andere Staten (beter bekend in het Engels als de *ICSID Convention*) enerzijds, en de bilaterale en internationale overeenkomsten die binnen dat kader gesloten worden anderzijds. De auteur zet op zeer heldere wijze de verschillende opvattingen en de daarbij behorende problemen uiteen. De auteur bepleit een objectieve opvatting waarbij ook economische ontwikkeling als voorwaarde wordt vooropgesteld, zodat enkel IP die ook lokaal wordt ingezet bescherming krijgt. Met twee weloverwogen arresten toont hij de relevantie en opportuniteit van het criterium duidelijk aan.

In het laatste hoofdstuk van het eerste, algemene deel wordt het voorbeeld van de Britse olie- en gassector genomen om aan te tonen dat sectoriële wetgeving kan afwijken van de standaard IP-regelgeving wat betreft informatieverplichtingen. In die sector verleent de Olie en Gas Autoriteit (OGA) een vergunning voor een bepaalde periode, waar dan onder meer tegenover staat dat de houder van de vergunning bepaalde informatie moet verstrekken aan de OGA, die op haar beurt die informatie kan delen via een nationale databank. Alhoewel dit een schending zou kunnen uitmaken van verschillende IP-rechten, wordt daar in de relevante wetgeving met geen woord over gerept. De auteur haalt dan maar de mosterd bij Canada, dat een gelijkaardig regime installeerde als datgene in het VK, maar waar al een mijlpaalarrest werd geveld waarin de afwijking niet problematisch werd geacht. Een lang verhaal dus, om aan te tonen dat de basisregel *lex specialis derogat generalibus* uiteraard ook in het intellectuele-eigendomsrecht geldt.

Het tweede deel van het verzamelwerk, *Artificial Intelligence and Data*, start met een uitstekende bijdrage van Dan Burk: *AI Patents and the self-assembling machine*. In deze bijdrage nuanceert Burk de nood aan een IP-revolutie om te voldoen aan de noden van artificiële-intelligentiesystemen en de output die deze creëren. Daarbij zoomt de auteur in op de octrooibescherming en neemt hij belangrijke begrippen als 'uitvinderswerkzaamheid', 'voor de hand liggend', 'voldoende volledige en duidelijke beschrijving' en 'inbreuk' onder de loep. De auteur toont overtuigend de analogie met de biotechnologische uitvindingen aan, en wijst op het overkoepelende belang van het oorzakelijk verband en hoe dat oorzakelijk verband wordt ingevuld.

De daaropvolgende bijdrage identificeert niettemin enkele onoverkomelijke uitdagingen voor de symbiose AI en IP, zeker wanneer het om zogenaamde (toekomstige) *strong AI* gaat. De auteurs Xiang Yu, Runzhe Zhang, Ben Zhang en Hua Wang identificeren deze uitdagingen zowel binnen het octrooirecht als binnen het auteursrecht. Valt de output die deze systemen genereren onder deze regimes wel te beschermen? Moeilijk, wordt er gesteld. Volgens de auteurs is er nood aan alternatieve oplossingen, waaronder een kwalificatie als 'publieke eigendom' en de creatie van een nieuw naburig of *sui generis*-recht.

Om de volledige titel van het tweede deel eer aan te doen, gaat het volgende hoofdstuk in op data. Margaret Ann Wilkinson speelt in op de vraag of databescherming door gegevensexclusiviteit, technische beschermingsmaatregelen *(technical protection measures* of *TPM*) en informatie over het beheer van rechten (*rights management information* of *RMI*) wel als IP gekwalificeerd kunnen worden. Na een vergelijking

met het octrooi en het auteursrecht, komt Wilkinson tot de conclusie dat dit niet zo is, omdat deze beschermingsmechanismen er niet op aansturen de informatie bekend te maken, maar dat net belemmeren. Tot slot van het tweede deel volgt een analyse van de mogelijkheid om *black box*-medicatie te octrooieren. Helen Yu ziet die mogelijkheid in de *sound prediction*-doctrine door deze als dusdanig in te vullen dat het *black box*-algoritmes omarmt.

Het derde deel van het verzamelwerk wordt gewijd aan het auteurs- en merkenrecht. Daarbij is de eerste bijdrage van Giuseppe Mazziotti een aanrader. Mazziotti gaat, net zoals het excellente proefschrift van dr. Jozefien Vanherpe, in op de mechanismen die verhinderen dat *content creators* een eerlijke vergoeding krijgen voor hun werk. Mazziotti bekijkt dit door de bril van de platformeconomie, waar de bestaande auteurs- en naburige rechten geen oplossing blijken te bieden. Daarom stelt de auteur als oplossing onder meer een gedetailleerd beheer van rechten voor en een recht op toegang tot informatie over de exploitatie van werken.

De volgende bijdrage gaat in op de uitzondering voor onderwijs in het auteursrecht. Bukola Faturoti analyseert het arrest *Renckhoff* en betreurt de auteursgerichte blik van het Hof van Justitie. Nog binnen het auteursrecht beschrijft en bekritiseert Ivana Kunda de wetgeving en rechtspraak inzake hyperlinking. De auteur gaat in detail in op de invulling van "mededeling aan het publiek" (art. 3(1) InfoSoc-Richtlijn) en bepleit een regeling die minder focust op recht en uitzondering, maar meer op vergoeding. Tot slot sluit Guillermo Martinez Cons het deel af met een bijdrage over de modernisering van het merkenrecht in Mexico.

Het laatste deel van dit verzamelwerk, *Rethinking geographical names and indications*, start met een bijdrage van Bernardo Calabrese, die zijn licht laat schijnen over de geografische aanduidingen. De auteur zet het heersende pro-contra-debat over deze beschermingsvorm uiteen en stelt voor om af te stappen van het criterium "faam" (art. 5, 2, b) Verordening (EU) nr. 1151/2012) en het zwaartepunt te verleggen naar de kwaliteit van producten, wat volgens hem de achterliggende functie van dit criterium zou zijn. Om dit te realiseren doet de auteur een beroep op de reeds bestaande regeling inzake kwekersrechten.

Natalie G.S. Corthésy heeft de eer dit verzamelwerk af te sluiten met een onderzoek naar de mogelijkheid van een Staat om zijn naam exclusief te gebruiken en te beschermen tegen misbruik. Ze stelt voor om een nieuw recht te creëren dat net die mogelijkheid kan waarborgen, met name wanneer de naam van die Staat gebruikt wordt als garantie van oorsprong.

Men kan bezwaarlijk stellen dat er een duidelijke rode draad loopt door de bijdragen die *The Future of Intellectual Property* beslaat, nu normatief onderzoek een aspect is van menige bijdrage in eender welk verzamelwerk. De potpourristructuur van het boek zal dan ook wellicht eerder de selectieve lezer aantrekken. Dit doet weliswaar geen afbreuk aan de uitstekende kwaliteit van de individuele bijdragen, die zowel onderzoeker als beleidsmaker zullen interesseren. Waar sommige bijdragen, zoals de bijdrage van Ivana Kunda, een gestructureerd overzicht bieden van de bestaande regelgeving en rechtspraak, zal het verzamelwerk ook occasioneel de praktizijn weten te bekoren.

Ella De Noyette

INTELLECTUEEL EIGENDOMSRECHT

O.-A. ROGNSTAD en I.B. ØRSTAVIK (eds.), *Intellectual Property and Sustainable Markets*, in *Elgar Intellectual Property and Global Development Series* (Cheltenham: Edward Elgar Publishing 2021), 256p., £90,00.

In het verzamelwerk *Intellectual Property and Sustainable Markets* verdiepen verschillende auteurs zich in het verband tussen intellectuele-eigendomsrechten (in het Engels: *intellectual property rights*, afgekort: IPRs) en duurzaamheid, waarbij dit laatste concept geconcretiseerd wordt door de Duurzame Ontwikkelingsdoelen van de Verenigde Naties (in het Engels: *UN Sustainable Development Goals*, afgekort: SDGs). De auteurs reiken daarbij verder dan de traditionele en voor de hand liggende veronderstellingen. Het belang van IPRs in het duurzaamheidsvraagstuk zou zich volgens die veronderstellingen beperken tot het stimuleren van kenniscreatie – kennis die de maatschappij in staat zou moeten stellen om duurzame keuzes te maken. IPRs *an sich* maken echter geen onderscheid tussen al dan niet duurzame kenniscreatie. Er is dus een juridische, economische en sociale context nodig waarin duurzame keuzes gestimuleerd worden.

Zo'n concrete, gecontextualiseerde aanpak wordt in het verzamelwerk bereikt door de intellectuele-eigendoms- en duurzaamheidsvraagstukken steeds te combineren met vraagstukken in specifieke economische sectoren, vaak ook gesitueerd in een bepaald rechtsstelsel. Voor elke sector deden de editors een beroep op een specialist. Na een inleiding van de editors waarin de aanpak uiteengezet wordt, volgen weliswaar eerst twee eerder algemene hoofdstukken. Het eerste van de twee stelt de afwezigheid van verwijzingen naar IPRs in de SDGs vast en toetst vijf hypotheses die deze afwezigheid zouden kunnen verklaren. Mocht u nu al moeite hebben met het gebruik van afkortingen in deze review, dan is de tekst van Hans Morten HAUGEN – althans op dat vlak – een ware hersenbreker. Op inhoudelijk vlak biedt de tekst een goede basis voor de rest van het boek, gezien het uitgebreide overzicht van de betrokken instituties. De daaropvolgende bijdrage zet de (al te vaak ontbrekende) impact uiteen van de SDG's op de onderhandelingen van bi- en multilaterale handelsverdragen, met focus op de bepalingen rond IPRs. Omdat ontwikkelingslanden vaak het onderspit moeten delven tijdens deze onderhandelingen, stelt Peter K. YU enkele interessante strategieën voor die deze landen kunnen hanteren om de verwezenlijking van de SDGs te bevorderen.

De vlot leesbare bijdrage van Daniel J. GERVAIS gaat vervolgens in op culturele duurzaamheid. Na een definiëring van het begrip en een uiteenzetting-weerlegging van de meest voorkomende kritieken op het begrip, identificeert de auteur twee vehikels voor een duurzame informatiemaatschappij: literaire en artistieke creatie enerzijds, en journalistiek anderzijds. Deze vehikels staan volgens GERVAIS onder druk omdat de professionele creatie ervan als vanzelfsprekend wordt beschouwd. Hij stelt een aantal ingrijpende aanpassingen aan het auteursrecht voor om aan het probleem te remediëren.

Hoofdstukken 5 en 6 zoomen in op de circulaire economie. Taina PIHLAJARINNE zet in haar bijdrage op heldere wijze uiteen hoe merken en octrooien ervoor kunnen zorgen dat herstel en hergebruik van goederen verhinderd worden. Aan de hand van twee zorgvuldig uitgekozen voorbeelden maakt de auteur duidelijk hoe de verschillende uitzonderingen en begrenzingen van de monopolierechten onvoldoende duurzaamheid kunnen waarborgen. De auteur stelt voor om het duurzaamheidsbegrip te integreren

in het toepassingsgebied van de IPRs, zodat enkel handelingen die verder gaan dan het louter maximaliseren van de levensduur van een product gesanctioneerd kunnen worden. De daaropvolgende bijdrage bespreekt één specifieke merkenrechtzaak, behandeld door het Noorse hooggerechtshof, waarin volgens de auteur het duurzaamheidsargument ten onrechte aan de kant werd geschoven. Rognstad beschrijft aan de hand van de *Apple*-zaak de problematiek van namaak en piraterij, en doet in tegenstelling tot Pihlajarinne vooral een beroep op de bestaande rechtsgronden om duurzaamheidsargumenten toch in overweging te nemen.

Janice Denoncourt volgt met een bijdrage over de rol van IPRs in duurzame financiering. Ze zet overtuigend – maar soms ietwat langdradig – uiteen hoe de kapitaalvereisten er onterecht voor zorgen dat banken minder geneigd zijn om IPR-rijke ondernemingen te financieren: omdat het onlichamelijke goederen zijn, moeten IPRs worden verrekend als zekerheden met hoog risico. De auteur klaagt de ongedifferentieerde aanpak aan en geeft een aantal argumenten om geregistreerde IPRs gunstiger te behandelen.

De drie laatste hoofdstukken spelen in op de verzuchtingen van de energiemarkt. Een eerste bijdrage neemt de duurzaamheid van de zonnepanelenindustrie onder de loep. De concurrentie tussen de verschillende zonnepanelenproducenten stuwt de prijs omlaag, wat de voornamelijk Chinese producenten doet grijpen naar goedkope fossiele brandstoffen. De auteur doet enkele voorstellen om het milieubeleid en het intellectuele-eigendomsrecht op elkaar af te stemmen, zodat niet alleen hernieuwbare energie maar ook een duurzame markt voor hernieuwbare energie gepromoot worden. Een tweede bijdrage gaat in op de ontwikkeling van het (Amerikaanse) elektriciteitsnet, dat onder invloed van de toenemende energie-uitdagingen een 'slim' net dient te worden. Joel B. Eisen en Kristen Jakobsen Osenga zoeken bij het gebruik van technische standaarden naar een balans tussen het stimuleren van innovatie die compatibel is met het net en de dominante marktpositie die de standaarden kunnen opleveren voor enkele ondernemingen. De laatste bijdrage van het verzamelwerk sluit af met een analyse van een open innovatiemodel in de energiesector: op welke manier moeten IPRs ingezet worden in zo'n model en hoe kan zo'n model bijdragen aan de energietransitie?

De gecontextualiseerde aanpak van *Intellectual Property and Sustainable Markets* heeft als groot voordeel dat het de oversimplificatie van een complex en ambigu onderwerp vermijdt, en dat elke bijdrage concrete oplossingen kan voordragen voor de besproken problemen. Om de respectieve bijdragen vlot te kunnen begrijpen, vereist zo'n aanpak evenwel een zekere voorkennis van de lezer wat betreft de verschillende aangeraakte sectoren. Dit wekt de indruk dat de bijdragen, ondanks de gemeenschappelijke insteek, toch vooral los van elkaar te lezen zijn. Die indruk wordt versterkt door de herhaling in de bijdragen van onder meer de definitie van duurzame ontwikkeling (zoals voorgedragen door het *Brundtland Rapport*) en de werking van IP. Dit doet uiteraard geen afbreuk aan de uitstekende kwaliteit van de individuele bijdragen. Deze zijn dan ook sterk aan te bevelen voor de gespecialiseerde onderzoeker, beleidsmaker of ondernemer.

Ella De Noyette

INTERNATIONAAL PRIVAATRECHT

T. KRUGER en J. VERHELLEN, *Internationaal privaatrecht: de essentie* (Brugge: die Keure 2021), 560p., €90,00.

De opvatting dat rechtsvergelijking een eerder academische bezigheid betreft, is op zijn retour. Steeds meer worden ook praktizijnen uitgedaagd om over de (nationale) grenzen heen te kijken. De toenemende mate van globalisering zorgt er namelijk voor dat grensoverschrijdende elementen steeds vaker opduiken binnen een rechtsverhouding. Van de notaris die een buitenlands echtpaar, gehuwd onder een buitenlands vermogensstelsel over de vloer krijgt om een woning aan te kopen, tot de rechter die moet oordelen over de erkenning van een Marokkaanse *kafala*. Van een bewindvoerder van een Belgische beschermde persoon die erfgenaam is van een in het buitenland opengevallen nalatenschap tot een ambtenaar van de burgerlijke stand die geconfronteerd wordt met de vraag van een ouder zonder Belgische nationaliteit om zijn kind te erkennen. Zelfs een in beginsel volledig interne rechtsverhouding kan door een forum- of rechtskeuze van de partijen plots een grensoverschrijdend karakter krijgen.

Vooraleer een praktizijn zich halsoverkop in een rechtsvergelijkend bad kan of moet onderdompelen, rijzen er enkele voorafgaande vragen: is men wel bevoegd om zich over de grensoverschrijdende situatie te buigen? Welk recht moet er nu specifiek toegepast worden op deze situatie? Wanneer een praktizijn daarnaast in aanraking komt met buitenlandse akten of beslissingen, moet onderzocht worden of deze wel doorwerking kunnen krijgen in onze rechtsorde. Deze drie vragen vormen de alombekende trilogie binnen het internationaal privaatrecht: (1) de internationale bevoegdheid, (2) het toepasselijke recht en (3) de erkenning of tenuitvoerlegging. Het internationaal privaatrecht (hierna 'IPR') bevat met andere woorden de richtingaanwijzers die een praktizijn begeleiden naar het juiste startpunt van zijn rechtsvergelijkende zoektocht (ervan uitgaand dat de richtingaanwijzers een buitenlands recht aanwijzen).

De veelheid aan verschillende richtingaanwijzers naargelang het voorwerp van de rechtsverhouding zorgt er echter voor dat een eenvoudige civilist wel eens verdwaald zou kunnen geraken in het toch wel ingewikkelde doolhof van IPR-(spel)regels. Een mogelijke uitweg hieruit wordt geboden door de tweede editie van het handboek: *Internationaal Privaatrecht: de essentie*. Op heldere en beknopte wijze gidsen professor Verhellen en Kruger de lezer door de verschillende onderdelen van het privaatrecht.

Het handboek is opgebouwd uit een algemeen en een bijzonder deel. In de algemene delen komen vooreerst de belangrijkste instrumenten, bronnen (hoofdstukken 1 en 2) en concepten (hoofdstuk 3) van het IPR aan bod. Vervolgens wordt achtereenvolgens ingegaan op de algemene regels inzake bevoegdheid (hoofdstuk 4), toepasselijk recht (hoofdstuk 5) en de erkenning en uitvoerbaarheid (hoofdstuk 6). Eveneens besteden de auteurs de nodige aandacht aan de administratieve en gerechtelijke samenwerking (hoofdstuk 7). Een dergelijke samenwerking krijgt recentelijk een steeds meer prominente rol, waardoor ze soms ook het vierde luik van het IPR wordt genoemd. Het algemene deel sluit af met een korte blik op de procedurele implicaties (hoofdstuk 8) en de mogelijke alternatieve vormen van geschillenbeslechting (hoofdstuk 9).

Het bijzonder deel focust op een wijd verspreid veld van verschillende rechtscategorieën binnen het privaatrecht: zowel de eerder familiaal(vermogensrechtelijk) getinte

onderwerpen zoals de staat en bekwaamheid van personen (hoofdstuk 10), het huwelijks- en partnervermogensrecht (hoofdstukken 11 en 12), onderhoudsverplichtingen (hoofdstuk 13), erfrecht (hoofdstuk 14) als de puur burgerlijke onderwerpen zoals goederen (hoofdstuk 15) en (niet-)contractuele verbintenissen (hoofdstukken 16 en 17) en de meer economische categorieën zoals de rechtspersoon (hoofdstuk 18), insolventie (hoofdstuk 19) en trusts (hoofdstuk 20) passeren de revue. De hoofdstukken zijn bovendien *grosso modo* alle op dezelfde logische wijze opgebouwd: na een algemene inleiding en een overzicht van de bronnen of instrumenten per rechtscategorie volgt een uiteenzetting van achtereenvolgens (1) de internationale bevoegdheid, (2) het toepasselijke recht en (3) de erkenning en uitvoerbaarheid. Om de essentie van elk hoofdstuk (zowel van het algemeen als van het bijzonder deel) te vatten, wordt telkens afgesloten met een beknopte samenvatting.

De wijze waarop de auteurs de lezer op sleeptouw nemen is verfrissend. De belangrijkste instrumenten, concepten en mechanismen van het IPR worden op een eenvoudige manier voorgesteld, telkens vergezeld van een illustratie en/of een beknopte weergave van relevante rechtspraak. De keuze om in het eerste algemene deel met schematische overzichten te werken om de relevante instrumenten (verdrag/verordening/WIPR) per rechtscategorie en per onderdeel (bevoegdheid, toepasselijk recht en erkenning & uitvoerbaarverklaring) weer te geven, valt toe te juichen. Spijtig genoeg wordt die lijn niet doorgetrokken in het bijzonder deel. Een visueel overzicht van de exacte instrumenten per rechtscategorie zou ook daar zeker welkom zijn.

Het handboek is zowel geschikt voor de (meer ervaren) jurist die zijn basiskennis van het IPR wenst op te frissen, als voor een student die zich de systematiek van het IPR tracht eigen te maken. De meer gespecialiseerde beroepsbeoefenaar in het IPR zal waarschijnlijk niet helemaal aan zijn trekken komen bij het lezen van dit handboek. Zoals de titel al verraadt, beoogt het boek vooral de lezer toegang te bieden tot de essentie van het IPR. Daarentegen pretendeert het niet om elk onderdeel van het internationaal privaatrecht tot in het kleinste detail te bespreken. De IPR-expert kan mogelijk wel een beroep doen op de bibliografie per hoofdstuk, waar verwezen wordt naar meer gespecialiseerde literatuur.

De essentie van het handboek uit zich ook op temporeel vlak. Zo is er logischerwijs voor gekozen om hoofdzakelijk de actuele wetgeving en instrumenten te bespreken. Oude regelgevingen die in de praktijk nog relevant kunnen zijn, komen niet (bv. oude bepalingen inzake de opengevallen nalatenschappen van vóór de inwerkingtreding van de Erfrechtverordening van 10 oktober 2015) of slechts beperkt (bv. de oude regels gedestilleerd uit rechtspraak in verband met het huwelijksvermogen voor huwelijken afgesloten vóór 1 oktober 2004) aan bod.

Het mag alvast duidelijk zijn dat de regelgeving van het IPR een snel veranderend landschap betreft. Om die reden is het vooreerst niet gemakkelijk om een actueel overzicht te geven van welke staten precies partij zijn bij welk verdrag. De lezer wordt op dit punt wel doorverwezen naar de website www.hcch.net om de meest actuele stand van zaken te raadplegen. Daarnaast dient er zich nauwelijks ruim een jaar na verschijning van dit handboek alweer een nieuw IPR-instrument aan: zo is onlangs de Brussel II*bis*-Verordening voor de bevoegdheid, erkenning en uitvoerbaarheid met betrekking tot ouderlijke verantwoordelijkheid en echtscheiding in werking getreden (1 augustus 2022). Mogelijk vormt dat een aanleiding om al een derde editie van het

handboek uit te geven. Wat er ook van zij, de auteurs zijn erin geslaagd om een handig en uitermate gebruiksvriendelijk hulpmiddel te creëren dat minstens een begin van antwoord biedt voor iedere (bijna-)jurist die met IPR in aanraking komt.

Marie-Laure DEGROOTE

INTERNATIONAAL PRIVAATRECHT

L. RUGGERI, A. LIMANTE en N. POGORELCNIK VOGRINC (eds.), *The EU Regulations on Matrimonial Property and Property of Registered Partnerships* (Cambridge/Antwerpen/Chicago: Intersentia 2022), xxxii + 326p., €69,00.

In 2020 leefde of werkte ongeveer drie procent van de inwoners van de Europese Unie in een andere lidstaat dan hun lidstaat van herkomst. Daarnaast maakten burgers van derde landen op dat moment zo'n vijf procent uit van de totale bevolking van de Europese Unie. Dit verkeer naar en binnen de Europese Unie doet een aantal vragen rijzen voor koppels waarvan de partners een verschillende nationaliteit hebben, en voor koppels die in een ander land dan hun land van herkomst wonen. Om tegemoet te komen aan de vraagstukken van internationaal privaatrechtelijke aard, werden in 2016 twee Europese verordeningen uitgevaardigd ("*Twin regulations*"), enerzijds op het gebied van huwelijksvermogensstelsels en anderzijds betreffende de vermogensrechtelijke gevolgen van geregistreerde partnerschappen. Het gerecenseerde boek bevat een diepgaande analyse van de twee instrumenten en plaatst deze in een bredere Europese context.

In het eerste deel van het boek voorzien de auteurs in een algemene introductie. Het eerste hoofdstuk vangt aan met een overzicht van de reeds bestaande instrumenten die relevant zijn binnen de context van het Europese familierecht. In een tweede hoofdstuk worden vervolgens de achtergrond en de ontstaansgeschiedenis van de twee verordeningen behandeld.

Deel twee vormt de kern van het boek. Hierin bespreken de auteurs op systematische en gestructureerde wijze de inhoud van beide verordeningen. De verordeningen worden doorgaans in één beweging besproken, aangezien vele bepalingen inhoudelijk identiek of ten minste zeer gelijkaardig zijn. Na een uiteenzetting over het toepassingsgebied en de belangrijkste concepten, behandelen de auteurs de bepalingen betreffende bevoegdheid, toepasselijk recht, en de erkenning en tenuitvoerlegging van buitenlandse beslissingen.

In het derde deel worden de verordeningen geanalyseerd in het licht van andere Europese en nationale instrumenten. Zo bespreken de auteurs in dit onderdeel vooreerst de mogelijke risico's bij (een gebrek aan) forumkeuze of rechtskeuze. Daarnaast werpen de auteurs ook een blik op de vermogensrechtelijke situatie van koppels van hetzelfde geslacht en van *de facto*-koppels. Vervolgens wordt stilgestaan bij de verschillende registratiesystemen voor onroerende goederen en het verband tussen de besproken verordeningen en de Erfrechtverordening. Het derde deel wordt afgesloten met enkele concluderende bedenkingen over migratie binnen Europa.

Het boek bevat een diepgaande en overzichtelijke analyse van de inhoud van de twee

verordeningen, maar daarnaast hebben de auteurs ook de nodige aandacht voor de plaats van de verordeningen in de bredere Europese context en de praktische gevolgen op nationaal niveau. Dit geheel wordt daarom niet enkel gekenmerkt door een duidelijke academische relevantie, maar het kan eveneens een waardevolle leidraad bieden voor praktijkjuristen. Zo wordt de theoretische uiteenzetting bijvoorbeeld meermaals afgewisseld met voorbeelden, wat zonder twijfel bijdraagt aan de duidelijkheid van de analyse. In de verschillende hoofdstukken besteden de auteurs daarnaast regelmatig aandacht aan de rechtspraak van het Hof van Justitie en het nationaal recht van de lidstaten om de verordeningen verder in context te kunnen plaatsen. Er wordt wat betreft dit laatste element evenwel niet systematisch teruggekoppeld naar een vooraf bepaalde selectie van lidstaten, maar daarentegen lijkt elke auteur een eigen voorkeur voor enkele jurisdicties te hanteren, waarbij het niet steeds duidelijk is op welke criteria de selectie steunt. Een ander punt van kritiek is dat het boek op bepaalde momenten gekenmerkt wordt door enige overbodige herhaling, wat allicht te wijten is aan het feit dat elk hoofdstuk door een andere auteur werd verzorgd. Desalniettemin vormt het geheel zonder twijfel een nuttig instrument voor elke jurist die geconfronteerd wordt met vraagstukken van internationaal privaatrechtelijke aard.

Hannelore THIJS

MILIEURECHT

J.W. DELLAPENNA en J. GUPTA (eds.), *Water Law*, in *Elgar Encyclopedia of Environmental Law Series* (Cheltenham: Edward Elgar Publishing 2021), 544p., £205,00.

Het juridische kader voor (zoet) water is versnipperd. Bovendien wordt '*water governance*' traditioneel niet onderwezen aan de universiteit. Dit boek helpt practici en academici om zich desondanks een weg te banen doorheen een ogenschijnlijke wirwar aan rechtsbronnen. De bijdragen zijn diepgaand, maar de auteurs verliezen zich niet in details. Verschillende beknopte tabellen helpen het overzicht te bewaren. Het boek is dan ook een nuttige aanvulling in de bekende reeks *Elgar Encyclopedia of Environmental Law*. Boekdeel X, *Water Law*, is het startpunt voor juridisch onderzoek naar watervraagstukken. Bij verdere uitdieping van een concreet vraagstuk is de lijst van auteurs en bronnen in dit boek een goudmijn. Hoewel de focus op water ligt, wordt de connectie tussen water, energie en voedselzekerheid niet uit het oog verloren.

Waar juridische werken zich voorheen vooral toelegden op water in zeeën en oceanen, heeft dit boek opvallend veel aandacht voor zoet water. Die wijzigende focus dringt zich op. De nood aan zoet water neemt drastisch toe omwille van een enorme bevolkingsgroei en een toenemende industrialisering. Tegelijkertijd doet de klimaatverandering de al beperkte hoeveelheid zoet water op onze aarde nog verder inkrimpen. Het boek legt de oorzaken en uitdagingen van de huidige globale watercrisis helder uit. Er is aandacht voor interdisciplinaire vraagstukken, maar bovenal beschrijven de auteurs de rol die het recht speelt, of minstens kan spelen, in goed waterbeheer.

De behandelde thema's zijn uiteenlopend en vullen elkaar goed aan. Sommige

bijdragen gaan over meer traditionele thema's zoals kustzones in het internationaal recht. Andere bijdragen gaan over minder klassieke thema's zoals waterdiensten of eigendomsrechten op water. Iedere bijdrage vormt een volwaardig onderzoek en kan afzonderlijk gelezen worden. Het enige minpunt is dat de volgorde van de verschillende bijdragen soms verwarrend is. Zo behandelen de hoofdstukken X.12 en X.14 het recht op water, en gaan zowel hoofdstuk X.7 als X.23 over eigendomsrechten op water. Het kan in dat opzicht helpen om eerst het concluderende hoofdstuk (X.36) te lezen. Dat schept namelijk samenhang tussen de bijdragen.

De bijdragen zijn verdeeld over vijf delen. Het eerste deel behandelt algemene vraagstukken. De bijdragen zijn internationaalrechtelijk en rechtsvergelijkend van aard. In X.1 beschrijven Joyeeta Gupta (Universiteit van Amerstam en IHE-Delft) en Joseph W. Dellapenna (Peking University Transnational School of Law) de evolutie van het waterrecht doorheen de geschiedenis. Ze schetsen de huidige uitdagingen voor waterrecht op verschillende bestuursniveaus. In X.2 gaat Joseph W. Dellapenna dieper in op de rol van recht in de globale watercrisis. Hij bepleit dat het recht, naast 'de wetenschap', wel degelijk een belangrijke rol te spelen heeft. In X.3 onderstrepen Erick Velázquez Hernández, Dave Huitema en Jampel Dell'Angelo (allen verbonden aan de Vrije Universiteit Amsterdam) het belang van de politieke dimensie binnen waterbeheer. In het bijzonder bij de invulling van normatief geladen beginselen zoals rechtvaardigheid, billijkheid, democratische participatie en intergenerationele distributie van waterbronnen is een analyse van de politieke dimensie onontbeerlijk. Water heeft naast een constructieve kant, uiteraard ook een destructief potentieel: zowel in zijn overvloed als in tekorten schuilen risico's. Rhett B. Larson (Arizona State University) bespreekt in X.4 de rol van wateroverlast en -tekorten in veiligheidsvraagstukken. Hij beperkt zich niet tot overlijdens en materiële schade, maar analyseert ook gezondheidsrisico's, 'hydrodiplomatie' en cybersecurity. In een klassieker hoofdstuk X.5 analyseren Joyeeta Gupta en Himer J. Bosch (Universiteit van Amsterdam) het VN-waterrecht, met een bijzondere aandacht voor de *Sustainable Development Goals*. Lee Godden (University of Melbourne) geeft een gedetailleerd overzicht van de '*water-energy nexus*' en linkt dat ook aan voedselzekerheid (X.6). Joseph W. Dellapenna geeft in X.7 een analyse van watermarkten. Hij verheldert eigendomsconcepten in het waterrecht en toont daarbij aan dat rechtssystemen wereldwijd worstelen met het eigendomsrecht op water. Hij onderscheidt drie ruime categorieën van watereigendom (private, publieke en gemeenschappelijke watereigendom) en situeert die in de tijd en ruimte. Joseph W. Dellapenna raakt daarmee aan de kern van het waterrecht: elk rechtssysteem worstelt met het vloeibare karakter van water. In X.8 behandelt hij diezelfde problematiek vanuit een ander oogpunt. Ook bij het beschrijven van waterlichamen botst het recht op dat vloeibare karakter. Het afbakenen van waterlichamen is nochtans van belang voor onder meer het toepassingsgebied van rechtsregels.

Het tweede deel behandelt het materieel internationaal recht. Niet alleen bindende verdragen, maar ook *soft law*, beginselen en gebruiken komen aan bod. Hoofdstuk X.9 beschrijft net als hoofdstuk X.1 de evolutie van het waterrecht. Alleen is de focus anders. Owen McIntyre (University College Cork) beschrijft de verschuivingen van het aandachtsveld binnen het internationaal waterrecht. De aandacht verschoof van vrijheid van zeevaart naar grensoverschrijdende waterlopen, van de billijke toewijzing van gebruiksrechten op water tot de bescherming van waterlopen en ecosystemen. Dit

hoofdstuk X.9 is een overkoepelend hoofdstuk dat orde schept in een breed scala aan internationaal waterrecht. X.10 gaat specifiek over grondwater in het internationaal recht. Kirstin Conti (World Bank Group) en Joyeeta Gupta zetten de obstakels bij het reguleren van grondwatergebruik uiteen: er is geen consensus over de definitie van grondwater, er zijn weinig data beschikbaar, maar de voorraden zijn beperkt en slinken drastisch. Hun hoofdstuk is ook een oproep voor meer interdisciplinair onderzoek. Enkel zo kan het recht grondwaterreserves effectief beschermen. Farnaz Shirani Bidabadi (Xiamen University) gaat in X.11 in op de rol van *litigation* en *arbitration* in internationale watergeschillen. Daphina Misiedjan (Erasmus Universiteit Rotterdam) en Pedi Obani (University of Bradford) schreven in X.12 een methodologisch sterke analyse van de mensenrechten op water (*right to water*) en sanitaire voorzieningen (*right to sanitation*). In X.13 over stroomgebiedorganisaties lijst David J. Devlaeminck (Chongqing University) de eigenschappen en functies op van dergelijke vormen van interstatelijke samenwerking. Het hoofdstuk is een handige kaart voor wie zich een weg tracht te banen doorheen het bos aan 'stroomgebiedorganisaties'. De auteur bespreekt ook de impact van klimaatverandering en publieke participatie op de organisaties. In X.14 beschrijven Ellen Hey (Erasmus Universiteit Rotterdam en The Arctic University of Norway) en Alberto Quintavalla (Erasmus Universiteit Rotterdam, Hebrew University of Jerusalem en European University Institute) hoe internationaal waterrecht zich verhoudt tot milieurecht en mensenrechten. Ze analyseren de verdeling van verplichtingen tussen staten, bedrijven en individuen krachtens het geldende internationaal recht. Julia Talbot-Jones (Victoria University of Wellington) geeft in X.15 antwoord op enkele pertinente vragen over '*rights-of-nature*'-systemen. In o.a. Ecuador en Nieuw-Zeeland kent het recht, naar prekoloniale gebruiken, een rechtspersoonlijkheid toe aan bepaalde rivieren. Het hoofdstuk is een aanrader voor wie de beweging beter wil begrijpen, maar de auteur haalt ook ruimere culturele, ecologische en sociale problemen in de strijd om zoet water aan. Hoofdstuk X.16, geschreven door Otto Spijkers (Wuhan University en Utrecht University), is een klassieke studie van het begrip duurzaamheid en de internationale beginselen die ermee verbonden zijn (bv. billijk en redelijk gebruik, *no harm*). Daarbij aansluitend, beschrijft Lydia Slobodian (Georgetown University) in X.17 de huidige toepassingen en interpretaties van *intergenerational equity*. De zoektocht naar een rechtvaardige verdeling van waterbronnen tussen huidige en toekomstige generaties stoot op filosofische en morele problemen, die Slobodian duidelijk kadert.

Het derde deel behandelt regionaal waterrecht. Europa, Zuid-Afrika en grote delen van Azië komen aan bod. Het waterrecht in Oceanië, Latijns- en Noord-Amerika wordt elders in het boek meer punctueel besproken (bv. onder X.7 en X.15). Marleen van Rijswick (Utrecht University) geeft in X.18 een duidelijk overzicht van de geldende regels in het EU-waterrecht, waaronder de Kaderrichtlijn Water. Vooral haar analyse van de financiële instrumenten die het EU-waterbeleid mogelijk moeten maken, is interessant. Susanne Schmeier (IHE-Delft) zoomt in X.19 in op de stroomgebiedorganisatie van de Mekong. Het stroomgebied van de Mekong loopt door China, Myanmar, Laos, Thailand, Cambodja en Vietnam. In X.20 komt Zuid-Afrika aan bod. Michael Kidd (University of KwaZulu-Natal) merkt op dat Zuid-Afrika steeds meer terugvalt op bilaterale overeenkomsten in plaats van op bredere juridische instrumenten. Hij gaat na wat de gevolgen van die trend zijn. In X.21 tot slot, bespreekt Barbara Janusz-Pawletta (Kazakh-German University) het waterbeheer van de Syr Darya en

de Amu Darya, rivieren die door de post-Sovjetrepublieken Kazachstan, Kirgizië, Tadzjikistan, Oezbekistan en Turkmenistan lopen.

Het vierde deel neemt nationaal waterrecht onder de loep. In X.22 schetsen Francine VAN DEN BRANDELER (Greenleaf Communities) en Filippo Maria LANCIERI (ETH Zurich) de impact van federalisme, stroomgebiedbeheer en '*metropolitan governance*' op waterjurisdicties. De grenzen van waterjurisdicties zijn van belang omdat ze bepalen wie toegang krijgt tot water en onder welke voorwaarden. Het bepaalt ook wie beslissingen mag nemen inzake watervoorraden. Hoofdstuk X.23 sluit aan bij hoofdstuk X.7. Joyeeta GUPTA en Hilmer J. BOSCH gaan er dieper in op eigendomsrechten op water in de VS, Engelstalig Afrika, Latijns-America en continentaal Europa. X.24 over grondwaterrecht op het nationale niveau sluit dan weer aan bij hoofdstuk X.10. Gabriela CUADRADO-QUESADA (IHE-Delft) en Joyeeta GUPTA nemen de Grondwater-Richtlijn als voorbeeld, maar onderlijnen universele politieke, ecologische, sociale en economische beginselen. In X.25 beschrijven Léna SALAMÉ (Program on International Negotiation Training network, Water Witness International) en Raya MARINA STEPHAN (Water International, International Water Resources Association en the French Water Partnership) het waterrecht van de Arabische staten in het Midden-Oosten. Uit de geofysische en hydrologische eigenheden van de regio, religieuze wetten, lokale gebruiken en het Ottomaanse recht komen een aantal principes voort die de auteurs beknopt overlopen. X.26 sluit aan bij hoofdstuk X.21. Beide hoofdstukken focussen op Centraal-Azië. X.26 is het resultaat van een samenwerking tussen Jennifer SEHRING (IHE Delft), Aminjon ABDULLOEV, Nataliya CHEMAYEVA (Interstate Sustainable Development Commission of the International Fund for Saving the Aral Sea), Botir ISMAILOV, Nargiza OSMONOVA en Botagoz SHARIPOVA (IHE-Delft). Libin ZHANG (National Energy Administration en het Chinese Ministerie van *natural resources*) bespreekt het Chinese waterrecht in X.27. Tot slot bespreken Raquel DOS SANTOS (Universiteit van Amsterdam) en Klaas SCHWARTZ (IHE-Delft) het Braziliaanse waterrecht (X.28). De bijdragen in deel 5 behandelen bredere waterthema's. In X.29 bespreekt Philippe CULLET (SOAS University of London en Centre for Policy Research, New Delhi) de band tussen waterrecht en economische ontwikkeling in *the Global South*. Hoofdstuk X.30 gaat over waterdiensten. Meer concreet analyseren Klaas SCHWARTZ en Mireia TUTUSAUS (VEI Dutch Water Operators en WASAC Ltd.) de moeilijke balans tussen commerciële belangen en water als een mensenrecht waar verleners van waterdiensten mee geconfronteerd worden. Hun beslissingen kunnen sociale ongelijkheden wegwerken of versterken. Ook het onderscheid tussen participatie van de private sector en commercialisering van waterbeheer komt aan bod. In X.31 gaat Barbara COSENS (University of Idaho) dieper in op *indigenous rights to water*. Hoofdstuk X.32 kan gelezen worden als een vervolg op X.30. Rutgerd BOELENS (Wageningen University, Universiteit van Amsterdam, Catholic University of Peru en the Central University of Ecuador) beantwoordt een aantal onderzoeksvragen met betrekking tot grootschalige waterinfrastructuur: Hoe verkrijgen en verliezen verschillende groepen hun toegang tot waterrechten? Welke impact heeft de bouw van een dam of een waterkrachtcentrale op eigendomsrechten op water en land. Welke inspraak verwerven technische actoren? Hoe beïnvloedt grootschalige waterinfrastructuur bredere politiek-geografische machtsverhoudingen? Margot A. HURLBERT (Canada Research Chair, Tier I, Climate Change, Energy and Sustainability Policy) behandelt in X.33 overstromingen en droogtes, een thema dat aansluit bij hoofdstuk X.4. Mirja

Schoderer (Vrije Universiteit Amsterdam), Jampel Dell'Angelo en Dave Huitema behandelen in X.34 water en mijnbouw. In de laatste bijdrage (X.35) gaat Ryan B. Stoa (Southern University Law Center) in op de band tussen recht, politiek en kustmilieu.

Boekdeel *X Water Law* geeft met andere woorden een gedetailleerd beeld van de globale watercrisis in haar verschillende facetten. Het boek licht het waterrecht in heel wat landen uitgebreid toe en heeft een sterke rechtsvergelijkende en internationaalrechtelijke invalshoek. Het is een nuttige leidraad om zich een weg te banen doorheen een overdaad aan rechtsregels op verschillende bestuursniveaus. Het introduceert ook enkele nieuwe pistes voor juridisch onderzoek, bijvoorbeeld onderzoek naar 'groen water', *i.e.* water in planten en in de bodem, of naar 'atmosferisch' of zelfs 'virtueel water'. De auteurs realiseren zich dat waterrecht niet alleen de meest voor de hand liggende watergebruiken moet reguleren. Een ruimer gamma aan activiteiten beïnvloedt de waterkwaliteit en de beschikbare watervoorraden. Met hun juridisch onderzoek dragen de auteurs bij aan een nieuwe kijk op water.

Flore Vavourakis

RECHTSGESCHIEDENIS

F. Gelaude, *Getemde rivieren. Hoe het middeleeuwse Gent Schelde en Leie bedwong* (Brugge: die Keure 2021), 192p., €38,00.

Wie zich een middeleeuwse stad voor de geest probeert te halen, ziet waarschijnlijk een doolhof van drukke straten en steegjes. De restanten ervan kun je immers in verschillende Vlaamse steden nog bezichtigen. Dat beeld van de middeleeuwse stad is echter onvolledig. Een complex netwerk van grachten, kanalen en stuwen ontbreekt. Die waterlopen waren cruciaal voor de welvaart van de middeleeuwse stad en haar inwoners. Vandaag is veel van dat waterbouwkundig erfgoed onbekend bij het grote publiek. Een boek als *Getemde rivieren* kan daar verandering in brengen.

Frank Gelaude behaalde eind 2018 de graad van doctor in de monumenten- en landschapszorg met het proefschrift *De vroege hydrografie van de stad Gent, een geomorfologisch en historisch onderzoek van menselijke ingrepen in de waterhuishouding van het middeleeuwse Gent*. Het boek *Getemde rivieren* is de aangepaste versie van dat historisch-geografisch doctoraatsonderzoek. Het verscheen in 2021 in de *M&L*-boekenreeks van die Keure, die zich toelegt op onroerend erfgoed in al haar facetten.

Getemde rivieren beschrijft hoe het ontstaan en de groei van de stad Gent onlosmakelijk verbonden zijn met de Leie en de Schelde. Het onderzoek besteedt aandacht aan dammen, dijken en stuwen … constructies waarvan de functies onderbelicht blijven in monodisciplinair onderzoek. De auteur slaagt erin de technische materie, interdisciplinair tot in de puntjes onderzocht, bevattelijk weer te geven. De vele kaarten en foto's maken het boek toegankelijk. De verhelderende schema's zijn getuige van Gelaudes jarenlange ervaring als leerkracht aardrijkskunde. Er is ook een waterbouwkundig glossarium opgenomen, maar eigenlijk is de tekst op zichzelf voldoende om het verhaal te kunnen volgen. In een 150-tal pagina's krijgt de lezer ontzettend veel informatie mee: van de herkomst van Gentse toponiemen over de

strijd tussen vrije en onvrije schippers, tot de rol van waterbouwkunde bij de militaire verdediging en de economisch-politieke machtsverhoudingen binnen het graafschap Vlaanderen. De studie focust op het streven van de stad Gent om in de 12de-13de eeuw de rivieren met het oog op scheepvaart te controleren. Naast die focus op Gent, bevat het boek ook vergelijkingen met onder meer Antwerpen, Ieper, Lille, Milaan, Oudenaarde en Utrecht.

In de loop van de geschiedenis werden vier kanalen aangelegd om vanuit Gent de zee te bereiken met scheepvaart: de Lieve in de 13de eeuw, de Sassevaart in de 16de eeuw, de Brugse Vaart in de 17de eeuw en het kanaal Gent-Terneuzen in de 19de eeuw. De Lieve is het hoofdzakelijke studieobject van *Getemde rivieren*, maar de juridische en praktische uitdagingen zijn bij elke waterbouwkundige ingreep van die omvang gelijkaardig. Door de eeuwen heen wordt de mens geconfronteerd met onteigeningen, overstromingen, te lage waterstanden, de uitdagingen van drinkwatervoorziening en dergelijke meer. De Lieve is echter bijzonder in verschillende opzichten. Enerzijds is het een technisch huzarenstukje. Aangelegd dwars door een waterscheidingskam, zou het kanaal langs beide uiteinden leeglopen mochten er geen rabotten, *i.e.* stuwen, het water op peil houden. Anderzijds roept het traject van de Lieve vragen op: Waarom koos de middeleeuwse Gentenaar niet voor een rechtstreekse verbinding naar Brugge? Waarom maakte men niet intensiever gebruik van bestaande rivieren en beken? Ook vanuit rechtshistorisch oogpunt is de Lieve interessant. Normaal had de graaf de jurisdictie over alle bevaarbare waterlopen, maar een opmerkelijke oorkonde bevestigde in 1322 dat de Lieve in eigendom aan de stad Gent toebehoorde. Daardoor had de stad geen toestemming van de graaf nodig voor latere waterbouwkundige projecten en herstellingen. Het is verwonderlijk dat Gent, als stad, een kanaal van 46 kilometer gedurende meer dan 500 jaar volledig in eigendom had, des te meer omdat de Lieve zich voor de helft op het grondgebied van het Brugse Vrije en van Damme bevond.

Dit historisch-geografisch onderzoek is een voorbeeld van de meerwaarde van interdisciplinariteit. Alleen al de inventarisatie van de middeleeuwse waterlopen aan de hand van diverse bronnen is indrukwekkend. Gelaude puzzelt met uiteenlopende methodes het hele waterverhaal in elkaar. Middeleeuwse kaarten, 16de-eeuwse inspectieverslagen en archeologische opgravingen zijn belangrijke bronnen van dat wateronderzoek. Met behulp van specialisten werden archieven uit het Latijn en het Oudfrans vertaald. Een grondige studie van de middeleeuwse waterbouwkundige ingrepen vereist bovendien de gecombineerde kennis van hydrologie, geologische kaarten en bodemkaarten, de analyse van aankoopakten van gronden en inzicht in het ontstaan van rivierduinen door winderosie. Daarbij neemt Gelaude de veronderstellingen van zijn bronnen niet kritiekloos over. Zo verwerpt hij een aantal klassieke aannames van historici, bijvoorbeeld over de vermeende grote rol van de getijdenwerking tot in Gent.

Het historisch onderzoek is anno 2022 relevant. Vandaag discussieert men in verschillende steden over het opnieuw openleggen van gedempte waterlopen en het toegankelijk maken van de oevers. De auteur mengt zich in die actuele discussie en formuleert een aantal aanbevelingen voor het watererfgoed in Vlaanderen.

Flore VAVOURAKIS

RECHT EN TECHNOLOGIE

L.A. DiMatteo, M. Cannarsa en C. Ponsibo (eds.), *The Cambridge Handbook of Smart Contracts, Blockchain Technology and Digital Platforms* (Cambridge: Cambridge University Press 2019), xxii + 370p., £158,00.

Sinds de publicatie in 2019 werd dit *Cambridge Handbook* een standaardwerk voor onderzoekers die een diepgaande introductie zoeken op het snijvlak tussen *smart contracts*, blockchain en het bestaande juridische kader. Het boek bevat tegelijk een brede én een diepgravende analyse van zowel blockchain, met zijn *hashing* en cryptografische algoritmes, als *smart contracts* en het vigerende contractenrecht. Het werk tracht eveneens steeds praktische toepassingen voor ogen te houden.

De oorsprong van dit werk ligt op een academische conferentie die in april 2018 aan de Katholieke Universiteit van Lyon werd gehouden. De conferentie had als inhoudelijke focus de impact van technologie op het contractenrecht. In het bijzonder werden de zogenaamde disruptieve technologieën als blockchain, *smart contracts* en digitale platformen besproken. *In concreto* trachten de verschillende hoofdstukken een antwoord te formuleren op de vraag of (1) *smart contracts* juridisch losstaande contracten zijn of eerder een middel om bestaande contracten mee uit te voeren. (2) Als *smart contracts* niet als volwaardige contracten beschouwd worden, onder welke vlag ze dan moeten gereguleerd worden. (3) Als ze wel als volwaardig contract worden gezien, hoe moeten we dan het bestaande contractenrecht inpassen in deze nieuwe technologische realiteit. (4) Daaraan gekoppeld komt dan de vraag of het sluiten van overeenkomsten op een zinnige manier autonoom, zelfuitvoerend en onafhankelijk van het bestaande rechtssysteem kan worden gedaan, en ten slotte (5) is het bestaande contractenrecht voldoende flexibel om *smart contracts* te reguleren, of moeten er regels op maat worden uitgewerkt?

In de bundel komt vaak naar boven dat disruptieve technologieën zich niet in een juridisch vacuüm bevinden, maar net een doorgedreven interactie tussen technologie en recht vereisen. De verschillende hoofstukken focussen dan ook in grote mate op de positie die overheden al dan niet dienen in te nemen ten opzichte van deze innovaties. De algemene consensus lijkt te zijn dat contractenrecht inherent voldoende flexibel is om deze nieuwe vorm van contracteren te absorberen en dat fundamentele hervormingen, althans op het eerste gezicht, niet nodig blijken. De verschillende auteurs pleiten er niettemin voor om als overheid omzichtig te werk te gaan met het hervormen van ons bestaande rechtskader, bijvoorbeeld omdat een technologie als blockchain per definitie nog in de kinderschoenen staat. Dat zorgt ervoor dat wetgeving enerzijds haar doel kan voorbijschieten omdat ze inhoudelijk geënt is op al voorbijgestreefde technologie, of anderzijds, dat innovatie in de kiem wordt gesmoord door verstikkende overregulering. Het optimale niveau van overheidsinmenging is dan ook een centraal thema in deze bundel. Vooral op het gebied van databescherming (Lokke Moerel), privacy (Lauren Henry Scholz) en eigendomsrechten (Sjef van Erp en Louis-Daniel Muka Tshibende) wordt een meer activistische overheid wenselijk geacht.

In grote lijnen is dit naslagwerk opgedeeld in vier onderdelen. Het eerste biedt een algemeen *framework* voor de interactie tussen recht en technologie. Het hoofdstuk van Larry A. DiMatteo, Michel Cannarsa en Cristina Poncibo focust specifiek op de plaats die *smart contracts* innemen in de wereld van het contractenrecht. Hun

bijdrage kan worden gelezen als een algemene inleiding op de rest van het werk. De hoofdstukken van Riccardo De Caria en Valentina Gatteschi *et al.* gaan verder in op de juridische definitie van *smart contracts* en de concrete achterliggende technologie. Het tweede grote deel behandelt expliciet de interactie tussen *smart contracts* en het vigerende contractenrecht. Mateja Durovic en André Janssen focussen op de totstandkoming, Eric Tjong Tjin Tai op de gebrekkige uitvoering, Cannarsa op de interpretatieregels en Poncibo *et al.* op de contractuele en buitencontractuele rechtsmiddelen bij niet-nakoming.

Het derde deel van dit werk neemt digitale platformen onder de loep. Het hoofdstuk van Piotr Tereszkiewicz gaat daarbij vooral in op het Europese aansprakelijkheidsregime. Eliza Mik bekijkt in het bijzonder het wetgevend kader rond gedecentraliseerde onlinemarkten. Jia Wang en Lei Chen trachten digitale platformen en *smart contracts* in het Chinese rechtskader in te passen.

Het vierde gedeelte van dit boek focust op data en databescherming. Moerel analyseert de rol die blockchain kan spelen bij databescherming. Van Erp koppelt data aan de fysieke wereld rondom ons en de implicaties die dat met zich meebrengt op het vlak van eigendomsbescherming. Louis-Daniel Muka Tshibende licht *smart contracts* verder toe vanuit het perspectief van zakelijke rechten en zakelijke zekerheden. Scholz, ten slotte, bekijkt digitale contracten vanuit het oogpunt van het privacyvraagstuk.

Deel vijf bekijkt de impact die *smart contracts* kunnen hebben op de rechtspraak. Daarbij bekijkt Marc Clément specifiek de positie van de rechtbanken en Oscar Borgogno de voordelen en gevaren van *smart contracts* bij consumententransacties.

Het zesde en laatste gedeelte van dit werk brengt *smart contracts* in verbinding met blockchain en artificiële intelligentie. Het hoofdstuk van Roger Brownsword gaat daarmee vooral in op het transactionele rechtskader en de impact die deze technologieën daarop kunnen hebben. Barbara Pasa en DiMatteo nemen opnieuw een vogelperspectief en bestuderen meer algemeen de impact van *smart contracts* op het bestaande contractenrecht. Diana Wallis concludeert met een genuanceerde blik op de toekomst.

Zoals duidelijk mag blijken uit het voorgaande, is dit werk het resultaat van een samenwerking tussen academici, technologie-experten en mensen uit de praktijk. Het gevolg daarvan is dat de tekst op bepaalde punten overlapping in zich draagt. Zo was het mogelijk interessanter geweest om eenmalig in een technische introductie tot *smart contracts* en blockchaintechnologie te voorzien in plaats van elke auteur telkens een eigen versie daarvan te laten neerpennen. De brede waaier aan onderwerpen zorgt soms ook voor een gebrek aan focus. Desalniettemin zorgt de praktische insteek voor een boek dat een inhoudelijk ijkpunt vormt in een snel veranderende materie. Het is zonder twijfel nog steeds het referentiewerk voor onderzoekers op het snijvlak van contractenrecht en technologie.

Alexander Appelmans

R. Houben, N. Goossens en C.-A. Leunen (eds.), *JPB. Liber amicorum Jean-Pierre Blumberg* (Antwerpen: Intersentia 2021), xlvi + 690p., €175,00.

JPB. Op zichzelf voor velen ongetwijfeld een weinig verhelderende titel, die niet meteen toelaat het gerecenseerde werk binnen een bepaald rechtsdomein te situeren. Gelukkig biedt de cover van het boek een helpende hand. De ondertitel en handtekening verraden dat het om een *liber amicorum* gaat. De drie letters staan voor de initialen van de gevierde. Later zal duidelijk worden dat de dossiers waarvan hij de titularis was, begonnen met de initialen 'JPB'. Reden genoeg om die ook meteen de titel van het huldeboek te maken.

In tegenstelling tot de meeste huldeboeken is dit er een met een wrange voorsmaak. Het huldeboek werd postuum aan de gevierde opgedragen, aangezien hij op 4 oktober 2020 op 63-jarige leeftijd overleed aan een slepende ziekte. Bij het lezen van het boek komt het de lezer dan ook voor dat het huldeboek wat anders is dan andere huldeboeken en dat in verschillende aspecten. Dat mag ook, aangezien bij het lezen van het boek duidelijk wordt dat de gevierde hard gemist wordt en hij op verschillende vlakken een sterke impact heeft achtergelaten.

Met de Universiteit van Antwerpen als *alma mater* had ook ondergetekende de eer om door de gevierde ingeleid te worden tot de Duitse rechtsstelsels. Alsof het gisteren was, herinner ik mij nog hoe de gevierde zijn passie voor de Duitse geschiedenis en het Duitse recht moeiteloos kon overbrengen op een nieuwe lichting rechtenstudenten. Ook al werden de betrokken colleges telkenmale op een vrijdagnamiddag ingericht en waren we er destijds (bezwaarlijk) van overtuigd dat we onze tijd aan nuttiger zaken konden besteden, de gevierde deed ons dat alles snel vergeten door enthousiast en met een bijzonder gevoel voor humor over een van zijn eigen passies te vertellen. We konden ons destijds amper inbeelden hoe hard we het daarmee getroffen hadden.

Naar het huldeboek zelf nu. Eerder had ik al aangegeven dat het huldeboek wat anders is. Dat komt onder meer niet het minst door de biografie van de gevierde, die verzorgd werd door R. Nieuwdorp en Jean-Pierre De Bandt. De omschrijving 'biografie' mag daar nagenoeg letterlijk worden genomen. Niet minder dan 34 bladzijden worden daaraan gespendeerd.

Na een inleiding over het leven van de gevierde, waarin onder meer zijn familiale achtergrond, prille jeugd en studententijd aan bod komen, volgt een gedetailleerde beschrijving van de professionele carrière van de gevierde. Het is opmerkelijk hoe hard deze gelijkloopt met de uitbouw van het huidige Belgische Linklaters (het vroegere De Bandt, Van Hecke, Lagae) en in het bijzonder welke belangrijke rol de gevierde daarin gespeeld heeft. Ruime aandacht wordt besteed aan de manier waarop de gevierde zijn carrière heeft uitgebouwd. De bijdrage heeft in het bijzonder oog voor de uitdagingen waarmee hij geconfronteerd werd.

Het is uiterst interessant om op deze manier een zicht te krijgen op de 'interne keuken' van een vooraanstaand advocatenkantoor. Zie daarover trouwens ook in het bijzonder de interessante bijdrage van Koen Vanhaerents.

Zoals van een huldeboek kan worden verwacht, bevat het voor het overige bijdragen die aansluiten bij het praktijk- en interessegebied van de gevierde. De meeste bijdragen

situeren zich dan ook binnen het ruimere vennootschapsrecht, met voornamelijk de focus op onderwerpen verbonden aan de overnamepraktijk, kapitaalmarktenrecht, financieel recht en *corporate governance*. Daarbij wordt ook bijzondere aandacht besteed aan nieuwe (internationale) concepten, waaronder *spac's, dual track transactions* e.d.

Het huldeboek is dan ook zonder meer een aanrader voor iedereen die van ver of nabij in aanraking komt met het vennootschapsrecht. Niet alleen om te weten te komen wat daar speelt of om frisse ideeën op te doen, maar vooral ook om te weten te komen (of andermaal bevestigd te zien) wat voor een uniek persoon de gevierde was en hoe hij volgens zijn vrienden en confraters herinnerd moet worden.

Lander Van Gucht

VERBINTENISSENRECHT

M. Meirlaen, *Ongeschreven rechtsgrenzen. Verbod van rechtsregelontduiking, fraus omnia corrumpit en verbod van rechtsmisbruik* (Antwerpen: Intersentia 2022), 622p., €135,00.

Dit boek is de commerciële editie van het proefschrift waarmee Matthias Meirlaen op 24 oktober 2021 tot doctor in de rechten promoveerde aan de Universiteit Gent.

De auteur snijdt met zijn boek drie uiterst moeilijke onderwerpen aan: het verbod op wetsontduiking (dat de auteur in navolging van Prof. Ludo Cornelis rechtsregelontduiking noemt), het beginsel *fraus omnia corrumpit* en het verbod op (rechts)misbruik.

Het boek bevat een schat aan informatie zowel voor academici als voor rechtspraktizijnen met betrekking tot de drie rechtsbeginselen. Het boek is theorievormend en verklarend. De centrale stelling is dat de drie rechtsbeginselen dienen ter interpretatie van rechtsregels. Anders gezegd, voormelde rechtsbeginselen hebben een interpretatieve functie.

Het komt er volgens de auteur op neer dat de regelgever redelijkerwijze niet tot doel kan hebben dat een rechtsregel door een eenvoudig of vernuftig kunstje buitenspel kan worden gezet (wetsontduiking), en dat een rechtsregel uitwerking zou verlenen aan het opzet om een ander te schaden of een onrechtmatig voordeel te verkrijgen (*fraus omnia corrumpit*), of om aan een ander schade te veroorzaken, om een disproportioneel nadeel aan een ander toe te brengen of om afbreuk te doen aan het opgewekt rechtmatig vertrouwen (rechtsmisbruik). Een rechter moet rekening houden met deze waarden bij de uitlegging van een rechtsregel.

De taak van de rechter bij de invulling van het doel van rechtsregels via voormelde rechtsbeginselen is echter niet grenzeloos, zo verduidelijkt terecht dr. Meirlaen. De rechter moet bij de uitlegging van een rechtsregel rekening houden met de bewoordingen van de rechtsregel en de algemeen aanvaarde doelstelling van de rechtsregel. Woorden kunnen op verschillende manieren worden opgevat, maar niet tot in het oneindige. Een doelstelling van een rechtsregel kan op uiteenlopende wijzen worden ingekleurd, maar vaak is er een vrij algemene consensus over een algemene doelstelling die aan

een rechtsregel min of meer toekomt. Een rechter kan deze algemene doelstelling wel verder preciseren, maar hij kan deze niet naast zich neerleggen. De speelruimte die de rechtsbeginselen bieden wordt verder beperkt indien blijkt dat de wetgever het geval van ontduiking, bedrog of misbruik uitdrukkelijk heeft geregeld.

Het werk is gestructureerd in drie delen. Het eerste deel van het boek geeft een stand van zaken weer wat betreft de drie bestudeerde beginselen. Het tweede deel van het werk behandelt de onderlinge wisselwerking van de verschillende beginselen. Terecht stelt de auteur dan ook dat het misbruikverbod het rechtsbeginsel *fraus omnia corrumpit* omvat. Een ruim misbruikverbod omvat daarentegen niet elke vorm van wetsontduiking en maakt het begrip wetsontduiking daarom niet nutteloos. Het is nog steeds vereist dat wetsontduiking wordt vastgesteld vooraleer men kan aannemen dat een regel wordt misbruikt om een andere te 'ontduiken'. In het derde deel van dit boek volgt een analyse van de rechterlijke interpretatievrijheid bij het toepassen van de drie behandelde beginselen. Terecht is zijn centrale stelling ook dat aan de rechter een grote appreciatievrijheid toekomt. De vraag hoe dit concreet moet plaatsvinden vergt wellicht een afzonderlijk doctoraat. Wat er ook van zij, dr. Meirlaen schreef een voortreffelijk boek over drie zeer moeilijke begrippen waarover wellicht evenveel opvattingen bestaan als er auteurs zijn die over die onderwerpen hebben geschreven. Het is zeker zijn verdienste een poging te hebben ondernomen een coherente en consistente (verklarende) theorie te hebben ontwikkelend rond de drie beginselen.

We kunnen alleen maar bevestigen waarmee Meirlaens *Doktervater* zijn voorwoord afsloot: het lezen van dit boek leverde absoluut veel denk- en leesplezier!

Nicolas Van Damme